

П Е Р Ш А Ч А С Т И Н А В С Т У П Н І У В А Г И

ЛІКИ ПІД НОГАМИ

Це було в 1919 році. Невеличка українська армія, оточена в Кам'янці на Поділлі з усіх боків більшовиками і поляками, не мала нізвідки помочі. День і ніч відбивалися від ворога частини Директорії, обороняючи свою тимчасову столицю. Надія була, що окремі повстання по цілій Україні сполучаться в одно загальне, і тоді вдасться наново здобути обидві столиці України. Треба було б тільки видержати.

Не вистачало харчів, обмаль було аmunіції, але з тим ще так-сяк давали раду українські бійці. Найгірше було з ліками. Не було чим лікувати хворих і ранених. Не було чим гальмувати кровотечі, обнижувати гарячку, гоїти запалені кишки і рани.

Військові й цивільні шпиталі були переповнені, але перемучені лікарі, сестри й фельдшери не могли хворим багато допомогти. Хіба, що вдалося трохи забрати медикаментів від ворога, або контрабандою щось прийшло з Заходу. Але цього було мало, незначна кількість ліків не заважувала багато серед загальної біди.

Люди вмирали і недалеко від фронту, і в самому Кам'янці від недостачі найпотрібнішого, — хіни, саліцилю, танніни.

А на це не було ради. Батько мій, тоді лікар Воєнного Міністерства, приходив сумний і мовчазний. Дуже часто доводилося тільки безрадно дивитися, як гинуть від пошестей і хвороб найкращі люди.

Україна була тоді бльоквана з усіх боків — і з заходу, і з сходу, — треба було б самим шукати виходу. Та не вдалося, і багато жертв упало через недостачу ліків.

Чи можна було б лихові запобігти? — нераз питався я себе, дивлячись на те, що діялося серед моїх товаришів, студентів і військових. Може є щось таке, що б замінило

хіну з далекої Остіндії, або заморські тинктури, або фабричні витвори Заходу? Нехай би замінило хоч частинно, але все ж і це багато б значило.

Після кам'янецької доби немало минуло часу, але все ж пам'ять моя не могла викреслити тих тяжких хвилин, коли лікарі нічим не могли допомогти хворим.

По Кам'янці пішов я на медицину.

В тому західно-польському університеті, де я був, викладали науку на звичайний копил: дбали про вишкіл з метою докладного пізнання хвороби; щодно лікування, то воно вважалось ділом легким. Про всі можливості хвороби вже заздалегідь подбала хемічна фабрика, і лікар, записуючи готові мішанки (специфіки) чи легкі до зроблення, був властиво тільки посередником між фабрикою і пацієнтом. Це звалось навчанням лікування.

Саме тоді жив я в одного залізничника і він, коли слабував на свою кишкову хворобу, купував якесь зілля, парив, як чай, і так лікувався. Я дивився на те згори, з підсміхом.

Вийшовши з університету, я вже в перших роках практики спостеріг із сумом, що хвороби не так слухаються фабричних добрих ліків, як мені здавалося в університеті. В шпиталі, де я працював, і в славних лікарів, що їх рецепти я оглядав, були свої правильні ступенювання в даванні ліків. Коли така серія ліків не помогала, тоді лікар умивав руки і старався, щоб хворий якось зник з його очей.

Особливо дивна пригода трапилася мені з одним приятелем. Він захворів на кишки, і то на таку хворобу, що швидко сох і став боязкий; йому здавалося, що він — близький смерті. Ми ходили по всяких лікарських славах. Перед тим я говорив йому, що приблизно лікар йому скаже і що запише з ліків. Так і ставалося. Через те вгадування приятель мені дуже довірився. З другого боку, хвороба не вгасала, — не помагали ані танніни, ані перпарини. Хворий почав просити, щоб я його вирятував.

Отоді згадав я про зілля, що пив мій господар, залізничник. На базарі пізнав я цю рослину і приніс її хворому. Той почав пити зілля, і скоро видужав.

Почав я шукати того, хто добре розуміється на лікувальних рослинах. Доля помогла мені. Якраз коло мене жив старий фармацевт, що об'їздив і Туркестан, і Надволжя, і Україну, і свою Польщу. Був він оцінником при великій гуртовій коморі рослинних лікувальних сирівців. Цей фармацевт написав також не одно про цілющі зела. Зустрічалися ми часто.

Одного разу розповів він про те, що йому трапилося. Це було в 1920 році, коли він ще з двома товаришами втікав через білоруські ліси. Там один з них зранився в ногу, а що глибоко та ще й кров не швидко стиналася, — була халепа з кровотечею. Не було нічого під рукою. Тоді фармацевт-зелознавець нарвав калиточника в лісі, витиснув сік через полотно, дав напитися раненому, і кровотеча спинилася.

— Ви мали ліки — під ногами!

— Ми всі топчемо ліки ногами, — сказав зелознавець, — а шкода, що часто навіть про це не знаємо. Не знають цього, на жаль, і хворі, і лікарі.

ПОГЛЯД НА ЛІКУВАННЯ РОСЛИНАМИ

Тоді власне почав я робити спроби, котрі зела можна було б давати хворим замість фабричних ліків або заморських рослин.

Як лікар для бездомних у великому місті, мав я район на яких 8—12 тисяч бездомних, що жили в міських бараках. На них, головним чином, і робив я спроби, купуючи зела через свого фармацевта-зелознавця.

Уже після 10—15 тисяч спроб можна було знайти з кільканадцять незлих зелолікувальних метод. Спеціально добрі були рослинні ліки в хронічних хворобах.

Дуже добре впливали зела на вилікування з артритизму. Нераз бачив я, перебуваючи в українських горах, покорченого артритизмом гуцула на тлі розкішних кущів лабазника¹, що може вилікував би його з цього артритизму. Дійсно — мав »ліки під ногами«!

Однак не тільки для немічних хронічнохворих були добрі цілющі зела. Свого часу їх потребувало й військо. Власне, пригадав я свої роздумування з Кам'янця в 1919 р., читаючи відповідну лікарську літературу. Спеціально французькі лікарі з минулого століття багато працювали над тим, щоб рідними рослинами заступити заморські сирівці. Їхня література про протигарячкові рослинні ліки найбільша з усіх народів Європи.

Взагалі ж, коли подавав я спис лікарських зелознавчих праць при своїм підручнику («Фітотерапія», 1933), то на 200 з чимсь таких праць — 90% були написані французами.

Спонукує їх до тієї праці і любов до рідного краю, і бажання не платити багато грошей за чужоземні рослини, що

¹ *Spirea ulmaria*, лабазник; від цієї рослини, що має в собі рослинний саліциль, пішла назва аспірини.

й дорогі, і нераз фальшовані. Вплинув, мабуть, і досвід блокади французької Європи Англією за часів Наполеона.

Ми, українці, маємо також свої традиції в лікуванні. Висловив їх найповніше в своїй докторській праці з р. 1888 (писаній по-німецьки) лікар В а с и л ь Д е м и ч, що студював у Юрієві (Дорпаті), а походив з Чернігова.

Основною думкою Д е м и ч а є те, що »народна медицина заслуговує на більшу увагу лікарів«, бо »має в собі багато корисних ліків, особливо гірких, пахучих і палючих, нераз навіть отрутих рослин«.

Демич думає, що »медицина, пересаджена, ще в 16-м ст. з Західної Європи на російський ґрунт, не могла й не може мати жадного національного ґрунту, — вона служить тільки великості й багатству Росії і мало дбає про простий нарід«.

Цій бюрократичній медицині Василь Демич протиставить т. зв. народну медицину, яка є далеко старша; її початок лежить, правдоподібно, в пітьмі передісторичного життя.

Це лікування виросло з місцевої фльори, фавни і релігії, »коротко кажучи«, — пише Демич, — »це результат матеріального і духового життя русинів і, воно носить у собі характер народу«.

Ця медицина має добрі прикмети, — »народні ліки — дуже дешеві і всім доступні: уживання їх — дуже зрозуміле і більшість беззастережено вірить у їх вплив. Тут не знайдемо ми жадних аптек із їх колосальними цінами, жадних зачумлених шпиталів і т. д. Таке народне лікарство дає цінний матеріал і для наукової медицини, бо воно повстало впродовж багатьох століть завдяки розумові багатьох мільонів людей. Воно лише спочиває тепер під грубою корою забобонів маси. Я розрізняю«, — каже Демич, — »в народній медицині п о з и т и в н і і н е г а т и в н і (шкідливі, нерозумні) сторони, при чому останні нераз переважають... Лікарі мусять зближуватися, розуміти, не бути »бюрократами«. В цей спосіб удасться, може, лікарям ближче підійти до народу і одночасно здобути його довір'я«.

У своїй праці подає Демич опис лише 57 зел, але зате багато пригадує прізвищ своїх попередників, головно з українських земель, як Г о р н и ц ь к и й, В е р ж б и ц ь к и й, Ч о л о в с ь к и й а б о й С. П а р п у р а, знаний і Т. Шевченкові. Всі вони видавали свої підручники зелолікування в другій і третій четвертині минулого століття.

Тимчасом лікування рослинами почалося за кілька тисячоліть перед ними.

ДАВНЕ РОСЛИННЕ ЛІКУВАННЯ

Відкривання лікувальних рослин ішло одночасно з шуканням їх харчових прикмет. Чималу, мабуть, тут відіграв роллю й природний інстинкт знаходження потрібних у хворобі трав. Цей інстинкт і досі мають звірята, навіть домашні, як кіт і пес.

Винаходи лікувальної вартості рослин зроблено переважно в часах ще передісторичних. Потім традиції лікування передавалися з покоління в покоління. За обліком учених усіх лікувальних і лікувально-харчових рослин на світі є понад 13—14 тисяч. З того на наші землі припадає лише кількасот.

В стародавні часи в Європі найбільшим осередком зелолікування був острів Крит і зв'язана з ним егейська культура, що цвіла в 13-м ст. перед Христом. Старогрецька культура виросла з цієї егейської культури і тому перші грецькі підручники лікування, як напр. Гіппократа, Діоскоріда, мають уже стару вироблену традицію. Римляни перейняли лікування від греків, а в їхніх підручниках на 700 ліків — 600 були самі рослини.

Багато спричинилися до розширення рослинного лікування — араби, що з'явилися в Європі між 7-м і 13-м століттям, якраз, коли так багато значили наші чорноморські народи та східно-середземноморські. Араби, купці й мандрівці, їздили скрізь, були не тільки в нашій Київській державі, але й по Туркестані аж до Китаю, по Ірані аж до Індії, по цілій Північній Америці і по цілому, тоді ще дикому, Заході Європи разом із Скандинавією. Арабські лікарі були славні із свого мистецтва; в їхніх підручниках було до півтори тисячі ліків, з того 9/10 рослини.

Від греків і арабів європейська медицина не посунулася далеко. Кожний край тільки доповнював собі своїми місцевими ліками те, чого не було в греко-арабській лікарській традиції. Так повставали різні зільники, т. зв. гербарії, яких не бракувало і в козацькій та гетьманській Україні.

Головною підставою лікування була думка, що в рослинах є т. зв. «життєва сила» і ця сила витворює лікувальні складні рослини, корисні для живого людського тіла. Тому досліджування ліків пішло в бік виділення з лікувальних рослин тих вартісних складнів. Це вдалося вперше тільки на початку минулого століття. Тоді почали все частіше давати екстракти не з усієї рослини, а її складні — алькальоїди, глюкозиди і т. ін.

Та ось прийшов час, коли хеміки почали пробувати, чи не вдасться ш т у ч н о витворити деякі рослинні складні. Так, шукаючи за витворенням штучної хініни (її досі так і не вда-

лося витворити штучно!), К н о р р у 1883 р. вперше дав новий лік — антипірину, лік, подібний до аспірини.

Тоді починається розцвіт витворювання штучних (синтетичних) ліків. Він цілком відповідає розцвітові великого капіталу в Європі. Тому, коли ми хочемо собі повно відтворити картину перемоги буржуазно-капіталістичної кляси, то з погляду лікування характеризує цей час — засилля фармацевтичних фабрик.

Винахід антипірини приніс винахідникові й фабриці — колосальні зиски. Після того нові штучні ліки, т. зв. «специфіки», росли, як гриби після дощу. Уже в 1907 р. з'являється 700 нових специфіків, а щодалі, то більше. В роках перед 1939 р. — патентовано по к і л ь к а т и с я ч нових специфіків р і ч н о.

То було гульбище наживи, часто нічим не зв'язане з головним завданням лікування — допомогти людині в стражданні, в хворобі, в біді. Ці всі патентовані специфіки були доступні тільки невеликій частині людей, — найзаможнішим. Бідота і середні класи мали з того тільки найменш сьладні, недорогі хемікалії. Такий був наслідок — відкинення лікувальних рослин.

Німеччина стала осередком виробу хемікалій на цілий світ. Фабрики її закидували лікарів пробками і проспектами. Те саме було і в торговельно залежних від Німеччини країнах, як Польща, Чехія, Балкани. Однак, дивна річ — саме там, у Німеччині, лікування специфіками показало себе невистачальним. Ніде нема стільки знахарів-зелознавців, як у Німеччині. Побіч лікарів — вони мали величезний успіх, самі розводили для своєї практики цілі плянтації лікарських рослин. В інших країнах, залитих німецькими специфіками, було те саме. Так, напр., у Варшаві було перед 1939 р. 2½—3 тисяч лікарів і не менш як дві тисячі тайних і явних «чудодійців», що лікували переважно рослинами. Цікаво також, що з усіх мешканців Варшави найбільший прибутковий податок платив такий зелознавець, Войновський, отже і заробіток мав відповідно найбільший з усіх мешканців Варшави.

Французи не прийняли так легко нових хемічних ліків і французькі лікарі не відкинули старої рослинно-лікувальної традиції, як то зробили німецькі, польські і російські лікарі. Тому у Франції (поза великими містами) не розвинулося рослинне знахарювання. Там не треба було ворожбитів для того, щоб лікувати рослинами. Лікування рослинами там — у руках лікарів, як і давніше. Те саме осталося і в Англії.

Великою зміною в лікуванні повіяло від року 1913. Тоді саме відкрито, що це таке вітаміни, і доведено, що без них

З М І С Т

Частина перша. — ВСТУПНІ УВАГИ	
Ліки під ногами	3
Погляд на лікування рослинами	5
Давнє рослинне лікування	7
Нові підстави рослинного лікування	9
Українські традиції	12
Частина друга. — ДОМАШНЄ ЛІКУВАННЯ	
Домашнє лікування	16
Сушення й збирання рослин	18
Домашня аптечка	25
Заглянь і в город	53
Лікувальні вказівки	58
Частина третя. АМБУЛЯТОРНЕ ЛІКУВАННЯ	
Вчений і рослинне лікування	68
Співпраця з околицею	70
Співпраця з аптекою	72
114 важніших рослин	75
Групи важніших рослин	98
Латинсько-український словник рослин	104
Українсько-латинський словник рослин	107